

MINISTERIET FOR FLYGTNINGE
INDVANDRERE OG INTEGRATION

Testversion af 27. februar 2007

Danmark før og nu

- læremateriale om historie, kultur og samfundsforhold til
indfødsretsprøve

TESTVERSION

Forord

Beslutningen om at søge dansk statsborgerskab er et stort skridt. Det betyder, at man har besluttet sig for at blive et fuldgyldigt medlem af et nyt fællesskab med de muligheder, rettigheder og pligter, der er forbundet hermed.

Et nyt statsborgerskab betyder naturligvis ikke, at man afskriver alt det, man kommer fra og har lært, eller at man glemmer sin historie. Det betyder snarere, at man vælger at lægge nye værdier, normer og historier til sit liv som borger i samfundet. Og at man får tildelt fulde politiske rettigheder i form af valgret og stemmeret til Folketinget. Med de fulde politiske rettigheder følger mulighederne for at få indflydelse på alle de politiske beslutninger, der træffes - for eksempel om vores børns skolegang, erhvervspolitik, sundhedsvæsenet og den danske udenrigspolitik. Man får med andre ord indflydelse på alle aspekter af det danske samfund.

Ethvert samfund bygger på mange hundrede års historie, der har stor betydning for den måde, samfundene er indrettet på i dag. Det gælder kulturlivet og det sociale liv, og det gælder styreform og grundlæggende demokratiske principper og rettigheder. Det er derfor vigtigt at kende og forstå historien for at kunne forstå samfundet i dag. Og det er vigtigt at kende og forstå principperne for det politiske liv, når man får tildelt fulde politiske rettigheder.

Dette læremateriale er en hjælp til de udlændinge, der ønsker at tage en dansk indfødsretsprøve, og som dermed ønsker at tage skridtet fra at være medborger i Danmark til at blive dansk statsborger. Lærematerialet er opdelt i tre hovedtemaer; 1) historie, 2) kultur og det sociale samfundsliv og 3) danske samfundsforhold, herunder det danske demokrati, det danske velfærdssamfund og Danmarks forhold til omverdenen.

Netop fordi tildelingen af dansk statsborgerskab først og fremmest indebærer, at man får tildelt fulde politiske rettigheder, er den røde tråd i såvel historiedelen som samfundsdelen den politiske udvikling og de grundlæggende principper for den danske politiske styreform i dag. Dansk kultur og det sociale samfundsliv i Danmark er præsenteret i temaopslag, hvor der fokuseres på udvalgte emner. Det gælder for eksempel dansk litteratur, familielivet i Danmark og skikke og mærkedage.

Det er naturligvis ikke muligt at præsentere samtlige aspekter af Danmarks historie, danske samfundsforhold og dansk kultur i et læremateriale som dette. Og det er heller ikke meningen. Formålet med lærematerialet er at give et overblik over, et indblik i og en forståelse for nogle centrale aspekter af det danske samfund. Ligeledes er det ikke hensigten, at lærematerialet kun skal beskrive det, der kan betegnes som almindelig kendt hverdagsviden blandt statsborgere i Danmark.

Indfødsretsprøven er udarbejdet som en spørgsmålsbank med i alt 200 spørgsmål, hvorfra der til den enkelte prøve vil blive trukket 35 spørgsmål. Spørgsmålene er formuleret som såkaldte "multiple choice"-spørgsmål. Både læremateriale og spørgsmålsbank er offentligt tilgængelige på hjemmesiden www.nyidanmark.dk under medborgerskab. Svarene på de offentliggjorte spørgsmål findes alle i dette læremateriale. Herudover vil der til den enkelte prøve blive stillet fem aktuelle spørgsmål, der ikke offentliggøres forud for prøven.

Sammen med de offentliggjorte spørgsmål kan lærematerialet være et godt udgangspunkt for at gå op til indfødsretsprøven. Mange ansøgere om dansk indfødsret vil dog have interesse i og forudsætninger for at læse en mere omfattende og grundig beskrivelse af dansk historie og det danske samfund. Til brug for disse læsere har Integrationsministeriet samlet en oversigt over relevant undervisningsmateriale, som kan give en bredere historisk og samfundsfaglig beskrivelse af det danske samfund. Oversigten kan findes på hjemmesiden www.nyidanmark.dk under medborgerskab, hvor man også kan få nærmere oplysninger om selve indfødsretsprøven, for eksempel om prøvens afholdelse og pris, ligesom man kan læse mere om betingelserne for dansk indfødsret.

Rikke Hvilshøj

Minister for flygtninge, indvandrere og integration

TESTVERSION

Kapitel I: Dansk historie

TESTVERSION

1. Indledning

Det danske samfund har rødder, der rækker flere tusinde år tilbage i tiden. Danmarks historie er vigtig at kende, hvis man vil forstå det danske samfund, som det ser ud i dag. Velfærdssamfundet, det politiske system, kulturen og hverdagslivet er resultater af en lang historisk udvikling.

Geografisk ligger Danmark som porten til Østersøen. De forskellige europæiske stormagter har i tidens løb været interesserede i at have fri adgang til dette hav. Derfor har de ønsket at svække Danmark, uden dog at udslette den stat, der vogtede indgangen til Østersøen. Danmark, som engang var del af et enormt nordatlantisk imperium med mange forskellige befolkningsgrupper, er derfor gradvist blevet reduceret til en lille nationalstat med en forholdsvis ensartet befolkning.

Danmark har gennem sin lange historie haft flere forskellige styreform. Selv om de alle har haft monarkiet som statsform, har kongemagten spillet meget forskellige roller. Overgangen fra den ene styreform til den anden er stort set forløbet fredeligt. Danmark har ikke haft nogen egentlige revolutioner.

Den nuværende styreform kaldes indskrænket monarki. Det vil sige, at kongemagten ikke har indflydelse på den førte politik. Men sådan har det ikke altid været. Det oprindelige valgkongedømme blev i 1660 afløst af et arveligt, enevældigt monarki, hvor kongen bestemte alt. Det enevældige monarki ophørte og blev afløst af Danmarks første frie forfatning, Danmarks Riges Grundlov, fra 1849. Den var udgangspunkt for udviklingen hen imod det eksisterende parlamentariske demokrati. I dag er kongen eller dronningen stadig formelt landets statsoverhoved. Men det er de folkevalgte politikere, der bestemmer den politiske linje.

I dette kapitel gives et overblik over nogle af de historiske begivenheder og epoker, der har haft stor betydning for Danmarks udvikling frem til i dag. Det er *ikke* en udtømmende danmarkshistorie. Mange andre historiske begivenheder og personer har sat deres præg på Danmarks udvikling. Formålet er at beskrive især de historiske hovedtræk og tendenser, der peger frem mod de tre centrale elementer i det danske samfund, der gennemgås i de efterfølgende kapitler:

- Det danske demokrati
- Velfærdssamfundet
- Danmarks forhold til omverdenen.

Følgende historiske perioder præsenteres i kronologisk rækkefølge.

- Vikingetiden 750-1050
- Middelalderen 1035-1520

- Reformationen 1520-1536
- Renæssancen 1536-1660
- Enevælden indføres og adelen svækkes 1660-1690
- Oplysningstiden 1690-1780
- En nationalfølelse vokser frem (anden halvdel af 1700-tallet)
- Landboreformerne 1780-1800
- Englandskrigene 1800-1814
- Danmarks vej til demokratiet 1814-1850
- De slesvigske krige 1848-1864
- Industrialisering og nye politiske bevægelser 1864-1900
- Tiden omkring 1. verdenskrig 1900-1920
- Mellemløstiden 1918-1939
- 2. verdenskrig 1939-1945
- Efterkrigstiden 1945-1972
- Danmark i Europa 1972-2000
- Begyndende økonomisk opsving
- Danmark i det globale samfund 2000-

2. Danmark bliver ét rige (vikingetiden 750-1050)

Mange forbinder vikingerne med eventyr og store erobringer. I denne periode nåede Danmark sin største geografiske udbredelse. Men vikingetidens nok største betydning var, at Danmark blev samlet under én konge, og at magten i landet begyndte at blive centraliseret. Det var også i denne periode, at den kristne danske kirke blev grundlagt.

2.1. Det danske rige tager form

I det område, der i dag kaldes Danmark, har der sandsynligvis levet mennesker i mere end 100.000 år. De første sikre spor af mennesker stammer fra jægerfolk. I de varme perioder under og mellem istiderne jagede de blandt andet rensdyr. Efter den sidste istid for 10.000-12.000 år siden bosatte de første mennesker sig fast i det danske område.

Vikingerne beskrives ofte som brutale krigere. I virkeligheden var langt de fleste danskere dengang bønder, der dyrkede jorden og holdt dyr. Mange var fredelige handelsmænd, der var i kontakt med mange andre folkeslag. Samfundet blev udviklet politisk og økonomisk, og vikingekongerne fik magt over et stort geografisk område. Den første kendte konge, Angantyr, samlede allerede omkring år 700 en del af det område, der senere blev til Danmark. Og i løbet af 900-tallet begyndte det ældste danske rige at tage form.

Selve ordet "Danmark" kendes fra slutningen af 800-tallet. "Dan" kommer af "dane" og betegner det folkeslag, som boede i det danske område. "Mark" betyder "grænseområde". Danmark var altså "danners grænseområde". Navnet henviser sandsynligvis til grænsen mod sakserne, der levede i Nordtyskland. Første gang, man ser navnet Danmark brugt inden for landets grænser, er på en runesten fra ca. 955. Teksten er skrevet med vikingetidens skriftsprog, runer. Stenen findes i byen Jelling i Jylland. På stenen står der, at den er rejst af kong Gorm den Gamle. Omkring 10 år senere, i ca. 965, blev der rejst endnu en runesten i Jelling. Den blev rejst af Gorm den Gamles søn Harald Blåtand. På stenen står der skrevet, at kong Harald vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Harald Blåtands Jellingesten kaldes ofte for Danmarks dåbsattest.

2.2. Vikingernes kontakt med omverdenen

Danskerne havde megen kontakt med udlandet i vikingetiden. Udviklingen af vikingeskibene gjorde det muligt at rejse langt. Vikingeskibene var nemlig langt mere sødygtige end tidligere tiders skibe. Vikingerne nåede derfor langt omkring både for at handle, og når de var på krigstogter.

Vikingerne handlede med resten af Europa. De havde blandt andet kontakt med købmænd fra Rusland og de arabiske lande. I 800-tallet drog danske vikinger også på krigstog. De nåede til England og Frankrig og så langt væk som Konstantinopel (Istanbul). På disse togter udplyndrede de klostre og byer og krævede skat af de lokale.

Nogle vikinger bosatte sig i de områder, som de erobrede, for eksempel i Normandiet i Frankrig. Vikingernes erobringer nåede højdepunktet, da vikingerne erobrede dele af England i slutningen af 900-tallet. Knud den Store (1018-1035) herskede fra 1016 over England og fra 1018 også over Danmark. 10 år senere blev han desuden konge af Norge. Dermed nåede vikeriget sin største udstrækning. Det faldt dog ret snart fra hinanden igen.

3. Kongemagt og kirke (middelalderen 1035-1520)

I middelalderen kæmpede kongen, kirken og adelen ofte om magten. Kongemagt og kirke blev dog med tiden tæt forbundne. Derudover var middelalderen en periode præget af vigtige nyskabelser som Jyske Lov og stænderforsamlinger.

3.1. Magtkamp og Kalmarunion

Efter Knud den Stores død i 1035 fulgte en ustabil periode. Det svækkede kongemagten, at en række danske konger blev myrdet. For eksempel blev Knud den Hellige (1080-1086) dræbt i en kirke i Odense i 1086. Gerningsmændene var stormænd, de rigeste i landet. De var utilfredse med, at kongen opkrævede bøder, hvis de ikke deltog i militærtjeneste. Oprøret og mordet på kongen gjorde det klart, at kongerne fremover kun

kunne regere, hvis de traf bindende aftaler med stormændene. Disse aftaler udviklede sig efterhånden til egentlige kontrakter om magtens fordeling mellem kongen og stormændene, de såkaldte håndfæstninger. Helt frem til 1648 kunne man ikke blive valgt til konge uden at underskrive en sådan håndfæstning.

Middelalderens konger skulle både sikre sig stormændenes og kirkens støtte. Nogle hundrede år efter at kristendommen blev indført, havde kirken fået stor magt. Den katolske kirke var en international organisation med stor indflydelse i Europa, og kirken kom hurtigt til at eje store jordområder i Danmark. Middelalderens danske konger måtte derfor sørge for, at kirken var på deres side. I Danmark blev kongemagten og kristendommen således tæt forbundet i middelalderen. For eksempel fik biskop Absalon, der døde i 1201, stor politisk magt. Absalon var uddannet ved universitetet i Paris og blev biskop i 1158.

Fra midten af 1100-tallet til midten af 1200-tallet vandt kongemagten fornyet styrke. I den periode regerede Valdemarerne, det vil sige Valdemar den Store og hans sønner. At kongemagten var stærk, kan blandt andet ses i Jyske Lov fra 1241. Det var nemlig nu kongen, der var lovgiver. Loven betragtes som et af de største fremskridt for det danske samfund i middelalderen. Tidligere havde slægterne hævnnet sig på hinanden, hvis der var begået forbrydelser. Jyske Lov gjorde op med denne form for blodhævn. Loven ophævede også store dele af den såkaldte sædvaneret, der byggede på uskrevne regler. Sætningen "Med lov skal man land bygge" stammer fra indledningen til Jyske Lov. Loven gjaldt først kun i Jylland. Dele af Jyske Lov blev senere skrevet ind i Danske Lov fra 1683, den første fælles lov for hele Danmark.

I første halvdel af 1300-tallet var landet præget af splittelse og borgerkrig. Det lykkedes kong Valdemar Atterdag (1340-1375) at samle det danske rige igen og genopbygge den danske statsmagt. Da Valdemar Atterdag døde, omfattede hans rige også landsdelene Skåne, Halland og Blekinge, der i dag alle er en del af Sverige.

I Valdemar Atterdags regeringstid hærgede pesten, der blev kaldt den sorte død. Pesten ramte omkring 1350 Danmark og resten af Europa og slog en tredjedel af befolkningen ihjel. Tragedien var med til at styrke kongens magt. Han inddrog nemlig meget af den jord, der havde tilhørt dem, som døde af pesten.

Da Valdemar Atterdag døde, efterlod han sig ingen mandlige arvinger. Stormændene valgte i stedet hans datter Margretes femårige søn, Oluf, som konge. I praksis blev det dog Margrete, der regerede, og hun fastholdt magten, da Oluf døde i 1387. Det lykkedes også Margrete 1. at blive regent i Norge, og i 1397 samlede hun Danmark, Norge og Sverige i en union. Den blev kaldt Kalmarunionen efter den by, hvor unionsaftalen blev underskrevet. Unionen var en løs sammenslutning mellem de tre riger med Margrete 1. som regent. Da hun døde i 1412 blev hendes søsters barnebarn, Erik af Pommern (1412-1439), unionskonge. Kalmarunionen blev opløst i 1523, hvor Sverige rev sig løs. Norge forblev i union med Danmark indtil 1814.

3.2. Stændersamfundet

Det danske samfund gennemgik store forandringer i løbet af middelalderen. Det udviklede sig ligesom andre europæiske samfund til et såkaldt stændersamfund. Der var i alt fire stænder, det vil sige befolkningsgrupper med forskellige rettigheder og pligter i samfundet:

- Gejstligheden, det vil sige biskopperne og andre af kirkens mænd.
- Adelen, hvis fornemste gruppe var ældre tiders stormænd.
- Borgerstanden, det vil sige borgerne i byerne.
- Bønderne.

Af de fire stænder var det biskopperne og adelen, der var vigtigst for kongens magt. De adelige var blandt andet fri for at betale skat. Til gengæld skulle de yde militær støtte til kongen, hvis der blev krig. Gennem håndfæstninger havde de rigeste adelsmænd (Danehoffet) fået stor magt over kongen. Fra 1300-tallet udpegede kongen selv medlemmerne af Danehoffet blandt "rigets bedste mænd". Men det var samtidig denne forsamling, der valgte, hvem der skulle være konge. Danmark var nemlig frem til 1660 et valgkongedømme, hvor tronen ikke automatisk gik i arv.

I anden halvdel af 1400-tallet afholdt man de første stændermøder i Danmark. Her diskuterede landets stænder forskellige emner, der var vigtige for landet. De fleste danske bønder var dog stadig ufrige, da de arbejdede for en godsejer som fæstebønder. Det vil sige, at de kun havde ret til at bruge deres jord og deres gård. De ejede ingen af delene og kunne ikke selv frit bestemme over dem. Selv om der var flere bønder end adelige, gejstlige og borgere tilsammen, havde bønderne næsten ingen politisk indflydelse. Stændermøder blev afholdt indtil 1660.

I løbet af middelalderen var Danmark langsomt blevet et samlet rige. Samtidig havde stændersamfundet slået rod, og det gav for en tid en vis politisk ro. Denne stabilitet blev dog stærkt udfordret af to stærke strømninger i Europa, der blev tydelige omkring 1500: de kirkelige reformationer og renæssancen.

4. Danmark bliver protestantisk (reformationen 1520-1536)

Med reformationen i 1536 blev protestantismen indført i Danmark. Det betød samtidig, at kongens magt blev meget større. Kongen overtog kirkens gods, og kirken blev en statskirke underlagt kongen i stedet for paven. Nu var det kun kongen, der kunne udnævne de kirkelige embedsmænd.

4.1. Reformation og borgerkrig

I middelalderen var den danske kirke en del af den katolske kirke og hørte direkte under paven i Rom. Kirken var en rig og magtfuld institution. Men omkring 1500 blev dens magt truet af flere reformbevægelser. En af dem var den tyske munk Martin Luthers oprør mod den etablerede kirke. Oprøret førte til, at store dele af

Nordeuropa brød med paven. I stedet blev der grundlagt uafhængige protestantiske kirker i nært samarbejde med de lokale fyrster.

Luthers protestantiske ideer kom til Danmark i 1520'erne. Det var præsten Hans Tausen, der udbredte den lutherske lære. Den gik først og fremmest ud på, at man kun kunne opnå frelse gennem tro, ikke ved at gøre gode gerninger eller ved at købe aflad, det vil sige at betale penge til kirken. Både i Tyskland og Danmark begyndte reformationen som en teologisk diskussion mellem præster og verdslige magthavere. Men hurtigt udviklede den sig til en folkelig opstand, der var rettet mod den rige og magtfulde katolske kirke. Også kongerne var interesserede i reformationen. På den måde kunne de nemlig få magten over kirken og overtage kirkens gods.

Kong Christian 2. (1513-1523) interesserede sig for Luthers lære, men han blev dog aldrig overbevist protestant. Christian 2. måtte flygte fra Danmark i 1523, fordi han var blevet upopulær efter krige mod Sverige og mod Hansestæderne, som var magtfulde tyske handelsbyer. Frederik 1. (1523-1533) blev ny konge i Danmark, og ligesom Christian 2. havde han sympati for protestantismen. Frederik 1. døde i 1533, og året efter udbrød der borgerkrig i Danmark mellem kirkens katolske magthavere og tilhængerne af protestantismen. I 1534 valgte protestanterne Frederik 1.'s søn hertug Christian til konge under navnet Christian 3. (1534-1559). Under hans ledelse vandt protestanterne borgerkrigen i 1536.

Samme år blev reformationen formelt gennemført. Danmark blev et protestantisk land, og kongen afsatte de katolske biskopper. Danmark fik nu en såkaldt fyrstekirke, det vil sige en kirke, som hørte under kongen i stedet for paven. Reformationen medførte, at kirkens politiske magt blev meget mindre. Kongen tog kirkens gods og jord, som udgjorde omkring en tredjedel af landets dyrkede areal. Han nedlagde klostrene, og nu var det staten, der måtte tage sig af de syge og fattige. Det havde munke og nonner i klostrene hidtil gjort. Reformationen betød også, at kun kongen kunne udnævne kirkelige embedsmænd. På den måde kunne kirken nu bruges til at styrke kongemagten helt ud i alle hjørner af det danske rige.

Reformationen fik afgørende betydning for Danmarks historie, fordi den knyttede stat og kirke tæt sammen. Det blev begyndelsen til en stærk statsmagt, der i 1660 udviklede sig til kongelig enevælde.

5. Christian 4. – bygherre og krigsfører (renæssancen 1536-1660)

Christian 4. var en visionær og ambitiøs konge, der også beundrede det smukke i kunst og arkitektur. For Danmark var renæssancen dog også en epoke præget af tabte krige og landområder. Selv om Danmark under Christian 4. tabte mange krige, er han gået over i historien som en af landets mest betydningsfulde konger.

Den bedst kendte konge i renæssancen var Christian 4. (1588-1648). Han overtog i 1588 som 11-årig tronen efter sin far Frederik 2. I 1596 blev han myndig og kronet som konge af Danmark-Norge. Derudover var han hertug af Slesvig og Holsten. De to hertugdømmer havde siden 1460 haft de danske konger som hertuger.

[indsætte billede med tekst som eksempler på nogle af hans bygningsværker]

Da Christian 4. overtog regeringsmagten, var Danmark den dominerende magt i Østersøområdet, men også Sverige havde store ambitioner som Østersømagt. Magtbalancen ændrede sig markant, da Christian 4. i årene 1625-1629 trak Danmark ind i Trediveårskrigen (1618-1648). Danmark led et stort militært nederlag i 1626, og da der blev sluttet fred i 1629, var Sverige blevet Østersøområdets førende magt. I de følgende århundreder mistede Danmark gradvist magt og indflydelse. Danmark var nu ikke længere en regional stormagt i Nordeuropa. Det dårlige forhold til Sverige fortsatte i resten af Christian 4.s regeringstid. I 1643 angreb Sverige Danmark, og ved freden i 1645 måtte Danmark blandt andet afstå øen Gotland i Østersøen og dele af Norge. Ved Christian 4. død i 1648 var Danmark et land i dyb krise.

6. Enevælden indføres og adelen svækkes (1660-1690)

I 1660 blev enevælden indført. Det vil sige, at kongen fik den absolutte magt i Danmark. Kongemagten blev arvelig, og kongen kunne frit ansætte embedsmænd, indføre love og opkræve skatter. Grundlaget for kongens nye magt var Kongeloven fra 1665. Enevælden varede helt frem til 1848.

I 1648 tvang repræsentanter for den rigeste adel (Rigsrådet) den nye konge Frederik 3. (1648-70) til at skrive under på en meget streng håndfæstning. Adelen ville ikke risikere, at en konge på egen hånd erklærede andre lande krig og led store nederlag på slagmarken, som Christian 4. havde gjort. Adelen var også bange for at miste sine egne fordele som for eksempel skattefriheden. I midten af 1600-tallet var der dog behov for at modernisere det danske samfund. Forsvaret af Danmark skulle gøres mere effektivt. Det var derfor nødvendigt at opkræve flere skatter for at betale soldaternes løn. Og da skatten i forvejen var høj, kom adelens skattefrihed under stadig hårdere pres.

I årene 1657-1660 var Danmark i flere omgange igen i krig med Sverige. Under den første af disse krige erobrede svenskerne store dele af Danmark, som i 1658 måtte afstå Skåne, Halland og Blekinge til Sverige. Senere samme år fortrød den svenske konge, at han ikke havde erobret hele Danmark. Igen blev der krig, og svenskerne belejrede København. Den danske hovedstad modstod imidlertid belejringen, og det lykkedes ikke den svenske konge at erobre flere danske områder.

Efter freden i 1660 blev der i København afholdt et stændermøde, hvor man skulle forsøge at få landets dårlige økonomi i orden igen. Under mødet voksede kravet om at afskaffe adelens særlige fordele. Og i oktober 1660 blev kong Frederik 3. enig med borgerstanden og kirken om, at også adelen skulle betale for at

genopbygge landet efter krigen. Adelen måtte også acceptere, at kongemagten fremover skulle gå i arv fra den regerende konge til hans nærmeste arving. I stedet for det tidligere valgkongedømme, hvor adelen i rigsrådet valgte kongen, blev Danmark nu et arvekongedømme. Helt frem til i dag er den danske trone gået i arv til den nærmeste arveberettigede inden for kongehuset. Ved at gøre kongemagten arvelig undgik Danmarks konger at skrive under på håndfæstningerne, som indtil da havde begrænset deres magt og handlefrihed meget. Dermed var adelens magt brudt. Det lykkedes Frederik 3. med støtte fra borgerstanden at gennemføre et fredeligt statskup, som sikrede ham magten alene.

Kongen brugte sin nye magt til at indføre en ny styreform i Danmark efter europæisk forbillede. Den kaldtes enevælde, fordi kongen nu regerede landet helt alene. Rigsrådet blev afskaffet, og kongen fik hele magten. Han kunne nu selv ansætte embedsmænd, indføre love og opkræve skatter, uden først at spørge stænderne om lov. Enevælden satte for alvor fart i udviklingen af det danske samfund. Der opstod en egentlig central statsadministration. Og Danmark fik en ny elite af borgerlige embedsmænd, som ikke havde arvet deres position. Som det eneste enevældige monarki i Europa fik Danmark i 1665 en nedskrevet grundlov, Kongeloven. Den var frem til 1849 grundlaget for kongens enevældige magt.

Kongeloven satte meget få grænser for, hvad kongen kunne og måtte. Han måtte ikke afgive sin enevældige magt hverken helt eller delvist. Han måtte heller ikke dele kongeriget mellem sine børn, men skulle lade det hele gå i arv til sin ældste søn. Endelig skulle han være protestant, altså tilhøre den evangelisk-lutherske kirke.

Kongemagten prægede i høj grad samfundets lovgivning. Hidtil havde Danmark haft flere love, der hver kun gjaldt for én del af landet. Men i 1683 udsendte Christian 5. lovsamlingen Danske Lov, som gjaldt for hele landet. Danske Lov indførte også et nyt retsprincip i Danmark, nemlig lighed for loven. Det vil sige, at alle skulle behandles ens, uanset hvilken stand man tilhørte. For første gang kunne adelige personer nu dømmes på lige fod med den øvrige befolkning.

Danske Lov var generelt præget af en human retsopfattelse, og loven styrkede borgernes retsstilling over for statsmagten. Forbrydelser mod kongemagten kunne dog stadig straffes hårdt. Det gjaldt ikke bare mord eller mordforsøg på kongen. Man måtte heller ikke fornærme kongen eller noget andet medlem af kongehuset. Det var kongen, der symboliserede staten, og derfor skulle ethvert forsøg på at skade kongen også opfattes som et angreb på selve staten.

7. Oplysningstiden (1690-1780)

Den europæiske oplysningstid var præget af idealer om fornuft, effektivitet og frihed til den enkelte. Ideerne blev også udbredt i Danmark fra midten af 1700-tallet. Kongens livlæge, Johann Friedrich Struensee, forsøgte at omsætte ideerne til praktisk politik. Selv om Struensees indflydelse kun varede kort, fik både hans og oplysningstidens ideer stor betydning for det danske samfund.

7.1. Krig og handel

I 1600- og 1700-tallene blev Danmark ligesom mange andre europæiske lande en kolonimagt. Den danske konge oprettede handelsstationer i Østen, blandt andet Tranquebar i det nuværende Indien. Herfra kunne danske skibe fragte krydderier og andre kostbare specialiteter til Europa. Danmark byggede også forter på Afrikas vestkyst, hvorfra tusindvis af slaver blev sejlet til de danske kolonier i Vestindien, Skt. Thomas, Skt. Croix og Skt. Jan, på den anden side af Atlanterhavet.

Danmark og Sverige var igen i krig med hinanden i Skånske Krig (1675-1679) og Store Nordiske Krig (1709-1720). Begge krige var danske forsøg på at generobre Skåne, Halland og Blekinge, som var blevet afstået til Sverige i 1658, men det lykkedes ikke at få områderne tilbage. Danmark måtte på dette punkt rette sig efter Storbritannien, Frankrig og Rusland. Disse lande ønskede, at Øresund skulle forblive et internationalt farvand, man kunne sejle gennem uden Danmarks og Sveriges kontrol. Stormagterne ville heller ikke længere tillade, at Danmark og Sverige gik i krig med hinanden. Så efter utallige krige siden middelalderen begyndte Danmark og Sverige nu i stedet at opbygge et fredeligt forhold til hinanden.

I første halvdel af 1700-tallet var der økonomisk krise i landbruget. Kongen indførte derfor stavnsbåndet i 1733. Ifølge stavnsbåndet skulle alle bønder blive på det gods, hvor de var født, indtil de var 40 år. Bønderne kunne altså ikke selv bestemme, hvor de ville bo og arbejde. Godsejerne var dermed sikret fast arbejdskraft. De fleste bønder i Danmark var på den tid fæstebønder, det vil sige, at de boede på en af godsejerens mindre gårde. Fæstebønderne skulle både betale husleje til godsejeren og udføre hoveriarbejde, det vil sige gratis arbejde på godsejerens jord. Stavnsbåndets indførelse var et indgreb i fæstebøndernes frihed, som i forvejen var meget begrænset. For at øge produktionen på godserne pålagde godsejerne fra midten af 1700-tallet deres fæstebønder endnu mere hoveri.

7.2. Oplysningstidens idealer

Oplysningstiden var en brydningstid i Europa. Naturvidenskaben udfordrede det religiøse verdensbillede, og det svækkede på flere områder kirkens troværdighed og magt. Oplysningstidens idealer byggede på den opfattelse, at befolkningen gennem oplysning kunne blive frie og bedre mennesker. Sådanne tanker nåede også til Danmark. Det stadig større borgerskab krævede at få del i magten og begyndte at angribe enevælden. Landets styre blev i midten af 1700-tallet gradvist moderniseret ud fra oplysningstidens idealer.

Kongen udpegede ministre til at tage sig af statens mange komplicerede sager. På den måde opstod der et egentligt bureaukrati med mange statsansatte embedsmænd.

Enevælden var sårbar, når kongen var svag. Det blev tydeligt i årene efter, at den kun 17-årige Christian 7. (1766-1808) blev konge. Han led af skizofreni og var derfor helt uegnet som regent. Den tyske læge Johann Friedrich Struensee vandt kongens tillid og blev ansat som hans livlæge. I 1769 indledte Struensee en kærlighedsaffære med Christian 7.'s dronning, Caroline Mathilde, og han blev far til hendes andet barn.

Det lykkedes Struensee i årene 1770-1772 at opnå stor magt i Danmark, fordi kongen i praksis lod ham regere for sig. Struensee udsendte mange ordrer på kongens vegne. Blandt andet indførte han delvis trykkefrihed. På mange måder var Struensee fremsynet i sit forsøg på at modernisere Danmark ud fra oplysningstidens tanker. Men han endte med at blive arresteret den 17. januar 1772. Struensee havde ikke været i stand til at sikre sig mod de gamle magthavere, som ikke ønskede hans reformer. Senere samme år blev han dømt til døden for majestætsforærmelse. Ved en stor offentlig ceremoni blev han henrettet og lagt på hjul og stejle, det vil sige, at hans krop efter henrettelsen blev parteret og udstillet offentligt.

8. En nationalfølelse vokser frem (anden halvdel af 1700-tallet)

Først i slutningen af 1700-tallet blev det vigtigt for at føle sig dansk, at man boede inden for det danske riges grænser. Også sproget fik en større betydning for den begyndende følelse af national identitet.

Danmark var i 1700-tallet en helstat med flere forskellige folkeslag, der ikke alle talte samme sprog. Det var i høj grad kongen og den fælles kirke, der holdt helstaten sammen. Kongen regerede over kongeriget Danmark, der var tæt forbundet med Norge, som også havde den danske konge som monark - altså et dobbeltmonarki. Kongen var også hertug i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvor de fleste indbyggere talte tysk. Og endelig regerede han over de store danske landområder i Nordatlanten: Grønland, Island og Færøerne.

Der eksisterede ikke en egentlig national dansk identitet før slutningen af 1700-tallet, hvor nationalitet begyndte at spille en rolle for den nye velhavende middelklasse i byerne. For eksempel stod der i den første lov om indfødsret fra 1776, at man skulle være født i enten Danmark-Norge, Slesvig eller Holsten for at blive ansat i den danske stat. Det var blandt andet en reaktion mod Struensees styre, hvor mange af embedsmændene havde været af tysk afstamning. Formålet med loven var da også at dæmpe den modstand mod tyske embedsmænd, som var opstået i midten af 1700-tallet.

9. Landboreformerne (1780 – 1800)

Landboreformerne har spillet en stor rolle i udviklingen af både det danske landbrug og det danske samfund. I løbet af 1800-tallet udviklede landbruget sig fra et middelalderligt system med fæstebønder til et mere moderne landbrug med selvejende bønder. Udviklingen foregik i store dele af Europa i tiden efter ca. 1750. I Danmark førte den blandt andet til, at stavnsbåndet blev ophævet i 1788.

I 1700-tallet arbejdede størstedelen af den danske befolkning i landbruget. Fæstebønderne blev gradvist mere og mere utilfredse med den store mængde hoveriarbejde, som godsejerne tvang dem til at udføre på godserne. Det var samtidig gode tider for landbruget, og de mest fremsynede godsejere ville derfor gerne drive deres landbrug mere moderne og effektivt.

Allerede Struensee havde forsøgt at ophæve stavnsbåndet, som båndt fæstebønderne til deres hjemegn, men det var ikke lykkedes. Tankerne om at ændre forholdet mellem fæstebønder og godsejere havde dog slået an. Efter at kronprins Frederik fra 1784 regerede for sin sindssyge far (kong Christian 7.), gik udviklingen hurtigt. I 1788 blev stavnsbåndet ophævet. Nu kunne fæstebønder selv vælge, om de ville blive boende på det gods, de hørte til, eller flytte væk derfra. Stavnsbåndets ophævelse blev et vigtigt symbol på landboreformerne, som er det fælles udtryk for de mange forandringer for bønderne i slutningen af 1700-tallet. Et vigtigt resultat af reformerne var, at fæstebønderne fik mulighed for selv at eje jord. Godsejerne solgte nemlig i mange tilfælde jorden til de bønder, som hidtil havde lejet den. Man fordelte i mange tilfælde også landsbyens fælles jord mellem de enkelte gårde. På den måde fik den enkelte bonde samlet sine marker på ét sted, så jorden kunne dyrkes mere effektivt. Tidligere lå bøndernes gårde samlet i en landsby. Nu blev mange gårde flyttet ud fra landsbyerne til bondens egen jord. Denne udflytning af gårdene præger stadig det danske landskab.

Selv om landboreformerne forbedrede vilkårene for fæstebønder og selvejere, var livet på landet hårdt. En voldsom vækst i befolkningstallet gennem århundredet betød, at mange ikke havde nogen chance for at få deres egen gård. Dermed opstod en ny underklasse på landet, nemlig husmændene. De boede typisk i mindre huse og havde ingen marker at dyrke, men højst lidt jord, hvor de kunne holde husdyr. I stedet arbejdede de som landarbejdere på gårdene eller godserne.

10. Englandskrigene og statsbankerot (1800-1814)

Gennem det meste af 1700-tallet var der fred i Danmark, der holdt sig neutralt i krigene i Europa. Danmark blev dog indblandet i Napoleonskrigene, som fulgte efter Den Franske Revolution i 1789. Et militært nederlag i 1807 kastede Danmark ud i store økonomiske problemer. Krigene i perioden kaldes i Danmark for Englandskrigene, fordi Danmark blev allieret med Frankrig i krigen med England.

Napoleonskrigene begyndte i 1792, og i krigenes første tid var Danmark neutralt. Danmark havde en stor handelsflåde og tjente godt på at sejle varer på verdenshavene, blandt andet til England og Frankrig. I 1800 ville Storbritannien imidlertid ikke længere acceptere, at danske krigsskibe beskyttede de handelsskibe, som fragtede varer mellem de lande, der var i krig. Den 2. april 1801 sejlede en britisk flåde til København og angreb anført af Lord Nelson den danske flåde. Slaget kaldes Slaget på Reden. Briterne erobrede dog ikke i denne omgang den danske flåde. Men Danmark måtte opgive at beskytte sine handelsskibe militært. I 1807 blev Danmark for alvor trukket ind i krigen. Den franske kejser Napoleon ville føre økonomisk krig mod Storbritannien ved at blokere handelsruterne til og fra Storbritannien med krigsskibe. For at forhindre Napoleon i at bruge de danske skibe i blokaden mod Storbritannien valgte briterne denne gang at beslaglægge hele den danske flåde.

En britisk hær gik i august 1807 i land i Nordsjælland og omringede København. Fra den 2. september og tre døgn frem bombarderede briterne København med kanoner og raketter. Mange hundrede københavnere blev dræbt, og en del af byen brændte ned. Til sidst erobrede briterne hele den danske flåde og sejlede den til Storbritannien. Episoden kaldes Københavns Bombardement.

Efter nederlaget i 1807 blev Danmark tvunget til at vælge side og valgte Frankrig. Der var ikke flere alvorlige kampe på dansk område under Napoleonskrigene. Men krigen gav Danmark store økonomiske problemer, dels på grund af store udgifter til militæret, dels på grund af svigtende indtægter fra told og handel. I 1813 var situationen så alvorlig, at den danske stat gik bankerot.

Det var også et problem for Danmark, at landets allierede, Frankrig, tabte Napoleonskrigene til de øvrige europæiske stormagter. Ved fredsforliket i Kiel i 1814 måtte Danmark afgive Norge til Sverige. Sverige og Rusland havde nemlig tidligere aftalt, at Sverige efter Napoleons nederlag skulle modtage Norge som kompensation for at have afstået Finland til russerne i 1809. I stedet fik Danmark det lille tyske fyrstendømme Lauenburg. Grønland, Færøerne og Island hørte stadig til Danmark ligesom Slesvig og Holsten. Men nu, hvor Norge ikke længere var en del af den danske helstat, udgjorde den tysktalende befolkning i hertugdømmerne en relativt stor del af Danmarks samlede befolkning. Dermed blev forskellene mellem dansk og tysk kultur mere tydelige. Dét problem voksede i takt med, at den danske nationalfølelse blev stærkere i kongeriget Danmark. Samtidig voksede en ny fællestysk nationalfølelse frem syd for grænsen.

Englandskrigene reducerede Danmark til en småstat uden den flåde, som havde været et af landets vigtige magtmidler. Danmark var fra da af ikke længere i stand til at sikre sine grænser alene. Landet blev ramt af en langvarig økonomisk krise, der først aftog omkring 1840.

11. Danmarks vej til demokratiet (1814-1850)

I 1800-tallet blev Danmark påvirket af de demokratiske og nationalistiske strømninger, som blandt andet udsprang af Den Franske Revolution i 1789. De demokratiske ideer kom for eksempel til udtryk ved, at der blev oprettet stænderforsamlinger, der gradvist øgede den politiske bevidsthed i befolkningen. I midten af 1800-tallet lykkedes det på fredelig vis at afskaffe enevælden og indføre en fri forfatning i kongeriget. Denne proces havde i flere andre europæiske lande krævet blodige revolutioner.

Som følge af den fornyede folkelige uro i Europa blev Frederik 6. (1808-1839) i 1834 presset til at oprette stænderforsamlinger. Det vil sige møder, hvor repræsentanter for forskellige befolkningsgrupper deltog. Ved sådanne møder kunne kongen spørge befolkningen til råds og få støtte til sin politik. Stænderforsamlingerne skulle give folket mere indflydelse på politikken. Men der var ikke tale om demokratiske parlamenter i moderne forstand. Stænderforsamlingerne kunne kun give kongen gode råd og stille forslag, men ikke vedtage love. Der blev oprettet fire stænderforsamlinger: én for Jylland, én for øerne, én for Slesvig og én for Holsten. Det var et vigtigt skridt på Danmarks vej mod demokrati. Selv om det kun var mænd med en vis formue, der kunne vælges til disse forsamlinger, gjorde stænderforsamlingerne mange flere borgere interesserede i politik. Der opstod efterhånden en politisk kultur i Danmark, og forskellige politiske bevægelser så dagens lys. Blandt dem var De Nationalliberale.

Op mod midten af 1800-tallet blev de politiske spændinger i det danske samfund stærkere. Modstanden mod enevælden blev større og større. I 1848 udbrød der revolution i mange europæiske hovedstæder. Uroen rundt om i Europa påvirkede også Danmark. Borgerskabet i København krævede i marts 1848, at kong Frederik 7. (1848-1863) skulle indføre en fri forfatning. Kongen accepterede, og den 5. juni 1849 underskrev Frederik 7. Danmarks første frie forfatning, *Danmarks Riges Grundlov*.

Med grundloven fik Danmark to lovgivende forsamlinger, Folketinget og Landstinget, der samlet blev kaldt Rigsdagen. Efter næsten 200 år under enevældige konger fik en del af den danske befolkning nu direkte indflydelse på lovgivningen. De kunne vælge medlemmer til Rigsdagen, hvis de var mænd og over 30 år. Hverken kvinder, unge under 30 år eller fattige havde stemmeret. For at blive valgt til Folketinget skulle man være fyldt 25 år, mens medlemmer af Landstinget skulle være fyldt 40 år og have en høj indkomst. Ikke desto mindre var grundloven meget demokratisk og liberal sammenlignet med andre staters forfatninger på den tid. Tidligere handlede regeringen udelukkende på kongens vegne. Nu stod den for første gang til ansvar over for Rigsdagen – og på den måde til ansvar over for i hvert fald dele af befolkningen.

12. De slesvigske krige (1848-1864)

I første halvdel af 1800-tallet voksede nationalbevidstheden i Danmark, og det samme gjorde modsætningsforholdet mellem dansk- og tysksindede. Det udløste i 1848-1850 en borgerkrig mellem kongeriget Danmark og tysksindede oprørere i hertugdømmene Slesvig og Holsten. Danmark vandt krigen, men problemet var ikke løst. I 1864 udløste de nationale spændinger igen en krig. Denne gang vandt tyskerne, og Danmark mistede både Slesvig og Holsten.

Den øgede nationalbevidsthed og de demokratiske tanker skabte spændinger mellem den dansktalende og den tysktalende del af befolkningen. I helstaten havde forskellige grupper i befolkningen talt flere forskellige sprog, uden at det havde voldt problemer. Nu blev det at være dansker også forbundet med at tale dansk. Hertugdømmene Slesvig og Holsten, hvor folk overvejende talte tysk, truede med at rive sig løs fra Danmark. De ville i stedet være en selvstændig stat med egen forfatning. Denne stat skulle være medlem af Det Tyske Forbund, en sammenslutning af tyske stater, som var blevet oprettet i 1815 efter Napoleonskrigene.

Befolkningen i Holsten var tysk, og mange så det som naturligt, at holstenerne gerne ville rive sig løs fra Danmark. Men i Slesvig var der både dansktalende og tysktalende indbyggere. Det var det såkaldte slesvigske problem.

Folk og politikere på begge sider af grænsen diskuterede, hvor den danske grænse burde gå. Nogle mente, at Danmarks naturlige grænse mod syd gik ved floden Ejderen, som adskiller Slesvig fra Holsten. Dette synspunkt blev kendt som Ejder-politikken. Andre politiske grupper arbejdede for et kompromis, sådan at Slesvig kunne deles i en dansk og en tysk del. Atter andre – især konservative kræfter – ønskede, at både Slesvig og Holsten skulle forblive knyttet til Danmark i en helstatsløsning.

12.1. Den 1. slesvigske krig

I 1848 fik repræsentanter fra stænderne i Slesvig og Holsten afslag på deres krav om en selvstændig fri forfatning for Slesvig-Holsten, i lighed med den danske grundlov, der var på vej. Afslaget førte til borgerkrig mellem slesvig-holstenske oprørere og den danske hær. Et stort antal soldater fra Det Tyske Forbund blev sat ind i krigen på hertugdømmernes side. I 1849 udkæmpede Danmark og slesvig-holstenerne en række slag. Et af dem var ved Fredericia i juli, hvor den danske hær sejrede. I 1850 pressede stormagten Rusland Det Tyske Forbund til at trække sine hjælpetropper ud af konflikten. Derefter vandt den danske hær en række afgørende sejre, blandt andet ved Isted i juli 1850. Det var det blodigste slag under krigen med tusindvis af døde og sårede. Efter en mægling fra de europæiske stormagter blev resultatet, at de to hertugdømmer fortsat skulle være dele af den danske helstat. Den løsning skulle vise sig ikke at holde længe.

12.2. Den 2. slesvigske krig

Efter den 1. slesvigske Krig havde Danmark lovet stormagterne, at Danmark ikke ville binde Slesvig tættere til sig end Holsten. Men Danmark brød sit løfte til stormagterne. I 1863 udarbejdede regeringen, presset af folkestemningen, en ny fælles forfatning for både Danmark og Slesvig, men *ikke* for Holsten. De tyske stater opfattede med god ret den dansk-slesvigske forfatning som en provokation og et brud på den aftale, der var indgået. Preussen, hvis politiske leder var den magtfulde Otto von Bismarck, erklærede derfor sammen med Østrig krig mod Danmark i februar 1864.

Danmark blev angrebet sydfra, og de danske styrker regnede med, at Dannevirke ville beskytte dem mod angrebet. Dannevirke var et forsvarsanlæg, som siden vikingetiden havde været en stærk forsvarslinje. Men i 1864 måtte den danske hær evakueres i al hast fra Dannevirke, blandt andet fordi modstanderne var i overtal. Dele af den danske hær trak sig nordpå i Jylland. Hovedparten af soldaterne holdt dog forsvarsstillingen ved Dybbøl nær Sønderborg, som var mere udbygget og i bedre stand. Den 18. april angreb preusserne Dybbøl efter et langvarigt bombardement, og de underlegne danske styrker led nederlag. Hele Jylland blev besat af fjendtlige styrker, og til sidst måtte de danske politikere indse, at krigen var tabt.

Nederlaget i 1864, som også kaldes 2. slesvigske krig, var en katastrofe for Danmark. Efter nederlaget måtte Danmark afstå Slesvig, Holsten og det lille hertugdømme Lauenburg til Preussen og Østrig. Den danske stat havde med ét mistet en femtedel af sin befolkning og en tredjedel af sit territorium. Danmark bestod nu af kongeriget, Grønland, Færøerne og Island samt – indtil 1917 – de tre små vestindiske øer. Dermed fik Danmark efter 1864, ufrivilligt, en meget mere ensartet befolkning end nogensinde før. Indbyggerne talte samme sprog, havde samme forfatning og var kulturelt temmelig ens, selv om der stadig var stor forskel på rig og fattig. I modgangen efter nederlaget i 1864 voksede den danske nationale identitet sig stærk. Sprog og kultur kom til at betyde meget. Mange sønderjyder boede nu i det tyske kejserrige syd for grænsen, men følte sig danske. Først i 1920 blev de dansksindede områder i den nordlige del af Slesvig genforenet med Danmark.

Krigen og tabet af hertugdømmene i 1864 betød, at Danmark nu var helt uden indflydelse på de europæiske stormagters beslutninger. Bismarck havde i 1871 samlet de tyske stater i et stærkt kejserrige, og Danmark stod nu økonomisk og politisk i skyggen af sin store nabo mod syd. Sikkerhedspolitik valgte Danmark derefter at være strengt neutral og opretholdt kun et svagt militært forsvar.

13. Industrialisering og nye politiske bevægelser (1864-1900)

Sidste halvdel af 1800-tallet var præget af en omfattende modernisering af det danske samfund efter de store ændringer i 1848-1849. Der kom gang i en industriel udvikling, velstanden steg, og nye politiske reformer skulle sikre en mere fri økonomi.

13.1. Den første industrialisering

Industrialiseringen begyndte i England allerede i midten af 1700-tallet. De vigtigste årsager til industrialiseringen var blandt andet udviklingen af dampmaskinen, de første jernbaner (i begyndelsen af 1800-tallet) samt adgangen til energi i form af store kulreserver. I Danmark og mange andre europæiske lande slog industrialiseringen dog først igennem omkring 100 år senere. Og det var først efter 2. verdenskrig, at Danmark gik fra at være et landbrugssamfund til at blive et egentlig industrisamfund.

I tiden op til 1. verdenskrig udgjorde landbrugsprodukter 90 procent af den danske eksport. Landbruget var således fortsat det dominerende erhverv. Industrialiseringen fik dog store dele af befolkningen til at flytte fra landet og ind til byerne for at arbejde i industrien. Dermed opstod en helt ny samfundsgruppe af arbejdere. De arbejdede typisk på de nye fabrikker i byen og boede i små lejligheder i store etageejendomme. Flere af de organisationer og traditioner, der præger det danske arbejdsmarked i dag, blev grundlagt i denne periode.

13.2. Slaget på Fælled og Septemberforliget

Den første industrialisering af Danmark skabte nye økonomiske og politiske vilkår. De mange arbejdere i industrien havde fælles interesser. De ville blandt andet sikre sig den højest mulige løn for arbejdet, rimelige arbejdstider og bedre sikkerhed på arbejdspladserne. De mange arbejdere begyndte at samle sig, og i 1871 opstod der en arbejderbevægelse i Danmark. Den var en del af den socialistiske bevægelse *Internationale*, som organiserede arbejdere i mange lande. I aviser og løbesedler opfordrede bevægelsens ledere til strejker og demonstrationer for at kræve bedre vilkår og højere løn til arbejderne. Arbejdsgiverne fastholdt på deres side retten til at lede og fordele arbejdet. Perioden var derfor præget af strejker og sammenstød. Det mest kendte sammenstød mellem demonstrerende arbejdere og myndighederne var Slaget på Fælled, der fandt sted i maj 1872. Det var et stort arbejdermøde i København, som endte i kampe mellem politi og soldater på den ene side og arbejdere på den anden. Ingen blev dræbt på Fælled, men mange blev fængslet.

Der opstod også et politisk arbejderparti, Socialdemokratiet. Det var i begyndelsen en del af arbejderbevægelsen, men blev i 1878 også et selvstændigt parti. I 1884 blev de to første socialdemokrater valgt til Folketinget.

En langvarig strid i 1899 mellem arbejdsgivere og arbejdere endte i september samme år med en historisk aftale, Septemberforliget. Arbejdsmarkedets to hovedorganisationer – der i dag hedder DA (Dansk

Arbejdsgiverforening) og LO (Landsorganisationen i Danmark, som repræsenterer arbejderne) – anerkendte her hinandens rettigheder. Arbejdsgiverne bevarede deres ret til at lede og fordele arbejdet. Arbejderne fik ret til at strejke efter nærmere bestemte regler. Septemberforliget ligger stadig til grund for den måde, man laver aftaler på det danske arbejdsmarked.

13.3. Andelsbevægelsen

Mens industrien voksede i byerne, skete der også forandringer på landet. I midten af 1800-tallet havde Danmark eksporteret store mængder korn til udlandet. Situationen ændrede sig imidlertid i midten af 1870'erne. Nu gjorde dampskibe og jernbaner det muligt for USA og de østeuropæiske lande at eksportere billigt korn til Vesteuropa. I stedet valgte de danske landmænd at opdrætte kvæg og svin. I samme periode blev andelsbevægelsen grundlagt i Danmark. Bønderne slog sig sammen om at oprette højerier og brugsforeninger. Her samarbejdede de om indkøb og produktion og delte overskuddet i forhold til hvert enkelt medlems omsætning. Et bærende princip i andelsbevægelsen var, at medlemmer stemte efter "hoveder, ikke høveder". Det betød, at en landmand (et hoved), som kun havde få dyr (høveder), formelt set bestemte lige så meget som en storbonde med mange dyr og store marker.

Der blev også oprettet andelsslagterier, som sikrede landmændene kontrol med både produktion og afsætning af deres kød. Andelsbevægelsen har betydet meget for dansk landbrugs udvikling og for samfundet som helhed. De demokratiske principper, der lå til grund for andelstanken, er senere blevet en vigtig del af det moderne danske samfund. Der findes stadig mange andelsvirksomheder, selv om de fleste efterhånden har fjernet sig ret langt fra deres oprindelige grundlag.

Også arbejderbevægelsen oprettede virksomheder, der byggede på andelstanken. De blev kaldt kooperationer. Det var for eksempel bryggerier, der producerede på lige vilkår med andre virksomheder. Men det var arbejderne eller forbrugerne selv, der ejede dem. Virksomhederne skulle ikke give overskud til ejerne som almindelige virksomheder.

14. Tiden omkring 1. verdenskrig (1900-1920)

Det danske samfund var politisk indadvendt i årtierne efter Danmarks nederlag i den 2. slesvigske krig i 1864. Mange anså tabet af hertugdømmerne for en national tragedie, som Danmark ville have svært ved at overvinde. Indenrigspolitisk opstod der en markant konflikt mellem godsejerpartiet Højre og bondepartiet Venstre.

14.1. Parlamentarismens gennembrud

I slutningen af 1800-tallet blev den politiske strid hårdere mellem Rigsdagens højre- og venstrekræfter. Partiet Venstre, der repræsenterede bønderne, havde flertal i Folketinget. Det konservative parti Højre havde flertal i Landstinget. I denne periode gennemførte Højre-regeringer, der var udpeget af kongen og ledet af

J.B.S. Estrup, en lang række såkaldte provisoriske (foreløbige) finanslove, selv om regeringen var i mindretal i Folketinget. Perioden kaldes derfor for provisorie-tiden. Folketinget søgte til gengæld at blokere regeringens politik. Resultatet blev, at lovgivningsarbejdet gik i stå. Først med Systemskiftet i 1901 blev den fastlåste situation brudt. Det parlamentariske princip blev indført, hvorefter Folketinget bestemmer, hvem der skal have regeringsmagten. En regering må ikke have et flertal i Folketinget imod sig. 1901 blev et vendepunkt for det danske demokrati. Det parlamentariske princip blev dog først indskrevet i Grundloven, da den blev ændret i 1953. Ved samme ændring blev Landstinget afskaffet, så parlamentet nu kun består af ét kammer, Folketinget.

Efter lange politiske kampe overtog Venstre regeringsmagten i 1901. Men i takt med at det danske samfund udviklede sig, kom der flere politiske partier til. Et af dem var Det Radikale Venstre. Det blev dannet i 1905 af udbrydere fra Venstre. Det var især akademikere og husmænd, der stemte på det nye parti. I 1915 tog det gamle godsejerparti Højre navneforandring til Det Konservative Folkeparti. Partiet markerede dermed, at det ønskede at tiltrække andre vælgere end landets godsejere.

14.2. 1. verdenskrig (1914–1918)

I 1914 brød 1. verdenskrig ud, da Tyskland og Østrig-Ungarn angreb Serbien, Rusland og Frankrig. Efterhånden blev de fleste europæiske magter - og siden også USA - inddraget i krigen. Det neutrale Danmark lå geografisk tæt på krigens fronter, men blev ikke direkte berørt af verdenskrigen. Efter pres fra Tyskland valgte Danmark dog at lægge mineer ud i de danske farvande. Målet var at forhindre britiske krigsskibe i at sejle ind i Østersøen og dermed true Tyskland derfra.

En befolkningsgruppe blev særligt involveret i 1. verdenskrig - de dansksindede slesvigere syd for grænsen ved Kongeåen. I alt døde ca. 6.000 danske sønderjyder i tysk krigstjeneste under 1. verdenskrig. Også de danske kolonier i Vestindien kom i fokus på grund af krigen. USA frygtede, at Tyskland skulle besætte Dansk Vestindien. De tilbød derfor i 1915 den danske regering at købe Skt. Thomas, Skt. Croix og Skt. Jan. Efter en folkeafstemning i Danmark blev øerne i 1917 solgt for 25 millioner dollar. Til gengæld anerkendte den amerikanske regering, at Grønland fuldt og helt hørte under Danmark.

14.3. Genforeningen

Tyskland tabte 1. verdenskrig, og det gjorde det muligt for Danmark at kræve de dansksindede områder af Slesvig tilbage. I 1920 stemte befolkningen i Nord- og Mellemslesvig om, hvorvidt den ønskede at tilhøre Tyskland eller Danmark. Afstemningen i Nordslesvig fandt sted den 10. februar 1920. Et stort flertal stemte for, at Nordslesvig skulle forenes med Danmark. Ved afstemningen den 14. marts 1920 i Mellemslesvig, hvor Flensborg var den største by, bestemte et stort flertal derimod, at området skulle tilhøre Tyskland. I juli 1920 blev grænsen formelt flyttet sydpå - fra Kongeåen til den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland.

Man kalder Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark for genforeningen. Men der var dog stadig et tysk mindretal på den danske side af grænsen og et dansk mindretal på den tyske side. Disse mindretals rettigheder blev i 1955 lagt fast i København-Bonn-erklæringerne.

14.4. Forfatningskrise og demokratiets udvidelse

En vigtig politisk udvikling i denne periode var, at danske kvinder fik stemmeret. I 1903 havde kvinderne fået stemmeret og var blevet valgbare, men kun til kirkens menighedsråd. Fra 1908 fik kvinderne også stemme- og valgret til sogne- og byråd. Og endelig i 1915 blev grundloven ændret, så de danske kvinder også kunne deltage ved valg til Rigsdagen. Dermed fulgte Danmark tendensen i andre europæiske lande, hvor kvindebevægelser havde presset på for at sikre kvinder politisk indflydelse på lige fod med mænd.

Kort før genforeningen oplevede Danmark med Påskekrisen sin alvorligste forfatningskrise i nyere tid. I påsken 1920 afskedigede kong Christian 10. regeringen, selv om den ikke havde et flertal imod sig i Folketinget. Mod tradition og forventning nægtede den afgående regering at fungere videre, indtil en ny regering var dannet. Kongen måtte derfor på eget ansvar udpege en upolitisk regering, et såkaldt forretningsministerium, der kun havde én opgave: at udskrive valg.

Inden da havde kongen og regeringen i længere tid været uenige. Det var især uenigheden om den nye grænse til Tyskland, der udløste Påskekrisen. Kongens optræden under Påskekrisen i 1920 udløste store demonstrationer og politiske protester, og den blev betegnet som et statskup. Flere begyndte at tale om at afskaffe monarkiet. Krisen drev over, da kongen og de politiske ledere efter intense forhandlinger blev enige om at udpege et nyt forretningsministerium, som også politikerne kunne acceptere. Siden da har kongemagten ikke blandet sig direkte i politik. Ved det efterfølgende valg mistede den afskedigede regering sit flertal. Den var ledet af Det Radikale Venstre og blev afløst af en regering med Venstre i spidsen.

15. Socialreformer og politisk samarbejde (mellemløstiden 1918-39)

Perioden mellem de to verdenskrige var præget af krise og politisk uro, både i Danmark og resten af verden. I Europa stod opgøret mellem demokrati og diktatur. I 1930'erne var verden i økonomisk krise, og også i Danmark voksede arbejdsløsheden. Det udløste mange konflikter på arbejdsmarkedet og gav Socialdemokratiet stor opbakning. Antidemokratiske ideologier slog aldrig for alvor igennem i Danmark. Det store flertal af de danske vælgere blev ved med at stemme på de gamle partier både før og under 2. verdenskrig.

[Margin: Danmarks første socialdemokratiske statsminister var Thorvald Stauning (1873-1942). Han var statsminister i to perioder, 1924-1926 og 1929-1942, og er dermed den, der sammenlagt har været statsminister i længst tid. Stauning udnævnte i 1924 Danmarks første kvindelige minister, Nina Bang, som blev minister for undervisning.]

Mens fascismen vandt frem i Tyskland og Italien, lykkedes det at fastholde demokratiet i Danmark. Samtidig opstod en af de alvorligste internationale begivenheder, børskrakket på Wall Street i New York i oktober 1929. Aktiekurserne faldt voldsomt, og den økonomiske krise spredte sig til resten af verden. I Danmark blev især landmændene ramt af krisen. Priserne på korn og kød faldt dramatisk. Tusindvis af landmænd blev tvunget til at sælge deres gårde, fordi de ikke tjente penge nok. Arbejdsløsheden steg voldsomt. I nogle byer nåede den op over 30 procent i begyndelsen af 1930'erne.

I 1929 dannede Socialdemokratiet regering med Det Radikale Venstre. Regeringen forsøgte at mildne krisen ved forskellige indgreb. Den 30. januar 1933 – samme dag Adolf Hitler blev rigskansler i Tyskland – indgik regeringen det såkaldte Kanslergadeforlig. Det var et vidtgående, men bredt forlig, der tog hensyn til både arbejdsgivernes og arbejderne interesser. Forliget forhindrede lavere løn til arbejderne, men forbød strejker i et år. Det var også nødvendigt at støtte landbruget, der var hårdt ramt af den økonomiske krise. Forliget gjorde det nemmere for landmænd at låne penge, så de undgik at gå fallit. Samtidig blev den danske valuta devalueret, det vil sige, at dens værdi blev sænket. Det gjorde det nemmere at sælge landbrugsvarer til Storbritannien.

I forbindelse med Kanslergadeforliget blev der også vedtaget en socialreform, der blandt andet gav klarere regler for, hvem der havde ret til hvilke statslige ydelser. Samtidig skulle staten nu finansiere hjælp til fattige og flere andre opgaver, som tidligere havde hørt under kommunerne.

Over for Tyskland førte Danmark en meget forsigtig udenrigspolitik. Den radikale udenrigsminister Peter Munch førte neutraliteten fra 1. verdenskrig videre, og det skete på en måde, så Danmark tilpassede sig Tyskland fuldstændigt. I 1939 indgik de to lande efter tysk ønske en aftale, hvori begge parter lovede ikke at angribe hinanden. Men det nazistiske diktatur i Tyskland førte Europa ud i en ny verdenskrig. Og denne gang blev Danmarks neutralitet ikke respekteret.

16. Danmark bliver besat af Tyskland (2. verdenskrig 1939-1945)

2. verdenskrig brød ud i september 1939, da Tyskland angreb Polen. Danmark blev besat af Tyskland i 1940 og var besat indtil 1945. Tyskland krævede, at Danmark samarbejdede med den tyske besættelsesmagt. Under krigen voksede en dansk modstandsbevægelse frem.

Danmark blev, ligesom Norge, angrebet af det tyske militær den 9. april 1940. Den officielle tyske forklaring var, at Tyskland ville beskytte Danmark mod britisk besættelse. Reelt havde Tyskland blandt andet brug for at have adgang til flyvepladsen i Ålborg. Den var en nødvendig mellemstation for det tyske luftvåbens operationer i Norge. Danmarks militære modstand mod angrebet 9. april var ubetydelig og varede kun i

ganske få timer. Det betød, at meget få danske soldater mistede livet i forbindelse med angrebet. Tysklands militære magt var så stor, at konge og regering ikke mente, at det ville nytte noget at gøre modstand.

Det nazistiske Tyskland krævede, at Danmark skulle samarbejde med besættelsesmagten. Den danske regering blev ikke afsat, men fortsatte som samlingsregering under socialdemokratisk-radikal ledelse, dog under tysk kontrol. Også kongen fortsatte som regent. Formelt set bevarede Danmark sin status som suveræn, neutral stat, selv om landet var besat af tyske tropper. Og for de fleste danskere fortsatte livet uden de store forandringer.

I de første år af besættelsen var der ro i landet på trods af krigen. Men fra 1942 begyndte danskernes modstand mod den tyske tilstedeværelse i landet at vokse. Efter en større krise i det dansk-tyske forhold i oktober 1942 blev der efter tysk krav dannet en ny regering under ledelse af Erik Scavenius, der var tidligere udenrigsminister. I august 1943 var der store strejker i de danske byer som følge af stadig hårdere tyske krav. Og den 29. august 1943 gik regeringen af, da Scavenius nægtede at efterkomme tyskernes krav om at gribe ind mod strejkerne og den voksende modstand mod den tyske besættelse. Dermed sluttede den såkaldte samarbejdspolitik, og tyskerne opløste samtidig det danske militær. Derefter havde Danmark reelt ingen regering, selv om kongen havde nægtet at modtage regeringens afskedsbegæring. I praksis blev landet derefter styret af departementscheferne, det vil sige ministeriernes øverste administrative chefer.

Der levede ca. 8.000 jøder i Danmark. Mere end 7.000 af dem nåede at flygte fra nazisternes forfølgelser under besættelsen. De fleste blev hjulpet til Sverige af danske medborgere, lige inden tyskerne i oktober 1943 forsøgte at anholde de danske jøder. Op mod 500 blev dog sendt til koncentrationslejre i Tyskland.

De sidste år af besættelsen var præget af sabotageaktioner, både mod det tyske militær i Danmark og mod de danskere, der samarbejdede med besættelsesmagten. Frihedsrådet blev oprettet i september 1943. Det var en illegal komité, hvor lederne fra de forskellige modstandsbevægelser koordinerede modstanden mod besættelsesmagten. En stor strejke i København i juli 1944 gav anledning til øget kontakt mellem modstandsbevægelse og politikere. Og efter strejken samarbejdede Frihedsrådet og de danske politikere om at få Danmark anerkendt som allieret med USA og Storbritannien i kampen mod Tyskland. Det modsatte Sovjetunionen sig dog.

I foråret 1945 kollapsede det nazistiske Tyskland efter hårde kampe i Europa. Den 5. maj blev Danmark officielt befriet af britiske styrker. På Bornholm nægtede tyskerne dog at overgive sig. I besættelsens sidste dage blev øen derfor angrebet af sovjetiske styrker, som blev på øen frem til foråret 1946. I alt ca. 7.000 danskere blev dræbt under 2. verdenskrig, heraf mange søfolk.

Danmark blev altså ikke så hårdt ramt af 2. verdenskrig som mange andre europæiske lande. Det meste af samfundet fortsatte med at fungere, selv om tyskerne havde interneret det danske politi. Mange varer var dog rationeret i de sidste år af besættelsen og i de første fredsår. Det politiske system overlevede krigen.

Modstandsbevægelsen fik en vis politisk indflydelse efter befrielsen, men de gamle politikere og partier vendte hurtigt tilbage til magten.

17. Efterkrigstiden (1945-1972)

Danmark ændrede sig meget i tiden efter 2. verdenskrig og frem til starten af 1970'erne. Danmark var med til at skrive under, da FN blev stiftet i 1945, og blev medlem af NATO i 1949. Også indenrigspolitisk bød efterkrigstiden på store forandringer – ikke mindst på grund af den hastigt voksende økonomiske velstand. Danskerne havde flere penge mellem hænderne end nogensinde før.

17.1. Dansk politik og den kolde krig

Verden var en anden efter 2. verdenskrig. Millioner af mennesker var blevet dræbt under krigen, og mange byer i Europa lå i ruiner. Krigen havde skabt et stærkt ønske om at sikre fred og sikkerhed. I 1945 stiftede en række lande derfor De Forenede Nationer (FN). Også Danmark var fra begyndelsen med i FN, der skulle forhindre, at der kunne opstå en ny verdenskrig.

Efter 2. verdenskrig opstod den kolde krig mellem de to nye supermagter, USA og Sovjetunionen. Det vil sige en ideologisk kamp mellem de vestlige demokratier og de kommunistiske diktaturer. Europa blev delt i et øst og et vest langs en linje, der blev kendt som Jerntæppet. Den kolde krig kom til at præge verden frem til Sovjetunionens sammenbrud i 1991.

Danmark havde søgt at holde sig neutral i internationale konflikter siden Englandskrigene i begyndelsen af 1800-tallet. Men Danmark måtte vælge side i den kolde krig. I 1949 blev Danmark medlem af militæralliancen NATO (Den Nordatlantiske Traktats Organisation). Alliancen bestod af USA, Canada og de vesteuropæiske lande, herunder altså også Danmark. Over for NATO stod Warszawa-pagten, der blev stiftet i 1955. Denne militæralliance var ledet af den kommunistiske Sovjetunionen, som fik stor indflydelse på landene i Østeuropa efter 2. verdenskrig. Efter næsten 100 år under tysk indflydelse orienterede Danmark sig efter 2. verdenskrig mod den engelsktalende (angelsaksiske) verden, især USA. Det fik stor betydning for både økonomien og Danmarks sikkerhedspolitiske situation.

USA spillede en vigtig rolle i genopbygningen af Europa efter 2. verdenskrig. I årene 1948-51 gav USA meget store pengebeløb til flere europæiske lande, blandt andet Danmark. Pengene blev givet i forbindelse med Marshall-planen, opkaldt efter den amerikanske udenrigsminister George Marshall. Formålet med den såkaldte Marshall-hjælp var at få sat gang i den internationale handel, som var gået i stå under 2. verdenskrig. Dermed håbede man også at kunne hindre kommunismens videre udbredelse i Vesteuropa.

Den økonomiske hjælp fra USA var med til at modernisere det danske landbrug i de første årtier efter 2. verdenskrig. Hundretusinder af heste blev afløst af traktorer, mejetærskere og andre maskiner. Meget

arbejdskraft på landet blev derfor overflødig, og mange folk flyttede fra landområderne ind til byerne i 1950'erne.

Den politiske situation i Danmark blev markant forandret ved det første valg til Folketinget efter besættelsen. Valget blev afholdt i oktober 1945. Her fik Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) 18 mandater i Folketinget. Det var kommunistpartiets bedste valg nogensinde. Årsagen var, at de danske kommunister havde spillet en vigtig rolle i modstandskampen under besættelsen. Der var også mange, som beundrede Sovjetunionens indsats i kampen mod nazismen. Det var især Socialdemokratiet, der mistede stemmer til kommunisterne.

I 1947 genvandt Socialdemokratiet dog mange af de tabte stemmer. Vælgerne ønskede altså, at de gamle partier skulle tilbage til magten i landet. Den danske tradition for politisk samarbejde og stabilitet fortsatte under den kolde krig. De sovjetisk støttede kommunister fik aldrig del i regeringsmagten i Danmark.

I efterkrigstiden begyndte man igen at diskutere, om der var behov for at ændre grundloven. Ved en folkeafstemning i 1953 stemte et flertal for at ændre grundloven. Ændringen betød blandt andet, at Landstinget blev afskaffet. Der blev i stedet indført et etkammersystem med Folketinget som den lovgivende forsamling. Desuden blev det parlamentariske princip indføjet i grundlovsteksten. Princippet havde været politisk praksis siden systemskiftet i 1901. Med den nye grundlov blev der også indført et ombudsmandsembede, som blev oprettet i 1955. Samtidig blev der givet mulighed for, at Danmark kunne deltage i internationalt samarbejde, selv om det kunne betyde, at landet afgav noget af sin selvbestemmelsesret. Tronfølgeordenen blev også ændret. Der blev indført betinget kvindelig tronarvefølge, sådan at den danske trone kunne gå i arv til en kvinde – sønner gik dog stadig forud for døtre.

17.2. Større velfærd og nye kulturelle strømninger

I slutningen af 1950'erne var der høj økonomisk vækst i Europa – også i Danmark. Den økonomiske krise i de første årti efter besættelsen blev afløst af en højkonjunktur fra ca. 1957 til 1973. Der var fuld beskæftigelse, stor produktion og en høj materiel levestandard i den danske befolkning. Efterhånden eksporterede Danmark flere varer fra industrien end fra landbruget. Efter at have været et landbrugsland i flere tusind år var Danmark blevet et industrisamfund.

Det var Socialdemokratiet, der havde størst politisk indflydelse i perioden. Fra 1953 til 1968 blev alle regeringer i Danmark ledet af Socialdemokratiet. Det eneste parti, der opstod i denne periode, og som stadig er i Folketinget, er SF (Socialistisk Folkeparti). SF blev etableret i 1959 af en gruppe personer, der forlod DKP.

Det var i denne periode, at opbygningen af det danske velfærdssamfund for alvor begyndte. Flere af de love, som ligger til grund for nutidens danske velfærdssamfund, blev vedtaget i de år. Folkepensionen, der gav enhver borger ret til folkepension uanset indkomst, blev for eksempel indført i 1956. Sygelønsordningen kom til i 1960.

Den økonomiske vækst betød også, at der var behov for arbejdskraft. Mange danske kvinder kom ud på arbejdsmarkedet. Tidligere havde langt de fleste gifte kvinder passet hus og børn, mens mændene arbejdede. Nu fik kvinderne i stigende grad uddannelse og arbejde. Og børnene tilbragte en del af dagen i en af de mange nye vuggestuer, børnehaver og fritidshjem, der blev oprettet. Kvinderne fik dog ofte en lavere løn end mændene for det samme arbejde, og kampen for at sikre ligestilling mellem mænd og kvinder blev stærkere. Fra slutningen af 1960'erne til begyndelsen af 1970'erne var der mangel på arbejdskraft. Derfor blev det almindeligt at invitere gæstearbejdere til Danmark fra lande som Tyrkiet, Jugoslavien og Pakistan.

Udviklingen af velfærdssamfundet fortsatte i 1960'erne, og det offentlige overtog mange af de opgaver, som hidtil havde været familiernes ansvar. Det førte også til, at mange flere blev ansat i stat og kommuner.

I slutningen af 1960'erne var der i Danmark og mange andre europæiske lande tydelige spændinger mellem generationerne. Ungdommen gjorde oprør. Mange unge, især i de større byer, brød med samfundets traditionelle normer og værdier. De satte blandt andet spørgsmålstegn ved "kernefamilien" med far, mor og børn som samfundets bærende enhed. I stedet blev nye måder at leve sammen på mere accepterede. Eksempelvis kunne et par godt bo og få børn sammen uden at være gift. En del unge søgte nye måder at bo sammen på, blandt andet i kollektiver. Nogle eksperimenterede med narkotiske stoffer. Fristaden Christiania i København blev oprettet i 1971, da unge besatte en forladt militær kaserne. Herefter bosatte op mod 1.000 personer sig i Fristaden, der stadig eksisterer. Ungdomsoprøret førte også til et studenteroprør. I 1968 gjorde de studerende oprør på universiteterne. De krævede nye ledelses- og undervisningsformer og et andet indhold i studierne.

[Margin: Jens Otto Krag (1914-1978) var socialdemokratisk statsminister i perioderne 1962-1968 og 1971-1972. Han var en højt respekteret politiker og især anerkendt for sin økonomiske dygtighed. Krag var tilhænger af et tæt europæisk samarbejde, og det var i høj grad ham, der fik Danmark ind i EF i 1973. Dagen efter afstemningen valgte han overraskende at forlade politik.]

18. Danmark i Europa (1972-1990)

Danmark blev i 1973 medlem af EF. I begyndelsen af 1970'erne blev Danmark efter mange år med god økonomi og vækst lige som mange andre lande ramt af krise. 1970'erne og 1980'erne blev en dramatisk politisk periode for Danmark – med økonomisk nedgang, nye politiske bevægelser og et brud med de traditionelle politiske partier.

18.1. Danmarks medlemskab af EF

I 1958 indledte Frankrig, Italien, Tyskland og Benelux-landene (Nederlandene, Belgien og Luxemburg) et økonomisk samarbejde gennem Det europæiske Fællesskab (EF). Formålet med EF var at styrke handelen

mellem medlemslandene og at sikre freden via et stærkt samarbejde. Derfor skulle der mellem EF-landene oprettes et fælles marked uden toldgrænser eller andre hindringer for den indbyrdes handel. Målet var også, at alle indbyggere frit skulle kunne søge og tage arbejde i et af de andre EF-lande.

Den 1. januar 1973 trådte Danmark officielt ind i EF. Et flertal på 63,3 procent af de danske vælgere sagde ja til medlemskab ved en folkeafstemning i oktober 1972. Op til afstemningen var der megen debat om EF-spørgsmålet. Tilhængerne mente, at Danmark ikke kunne stå uden for det økonomiske europæiske samarbejde, fordi man regnede med, at Danmarks vigtigste handelspartner, Storbritannien, også kom med i EF. Modstanderne var bange for, at de store lande ville komme til at bestemme for meget, og at medlemskabet ville gå ud over velfærd og den danske nationale identitet. Hensynet til eksport og økonomi blev afgørende for det danske ja. Storbritannien og Irland blev medlemmer af EF samtidig med Danmark. Norge havde også søgt om optagelse, men her endte en folkeafstemning med et nej.

18.2. Oliekrise og jordskredsvalg

I efteråret 1973 blev Danmark ligesom mange andre vestlige lande ramt af økonomisk krise. Det skyldtes blandt andet, at oliepriserne steg voldsomt. De meget høje oliepriser gav alvorlige problemer i Danmark, hvor økonomien i forvejen var svækket. Årtiers vækst blev nu afløst af økonomisk nedgang, og mange blev arbejdsløse. Det blev i 1973 gennemført et stop for indvandring af arbejdskraft. Samtidig protesterede mange vælgere mod høje skatter og mod det bureaukrati, der var fulgt med den store offentlige sektor i velfærdssamfundet.

Efter folketingsvalget i 1973 blev mandatene fordelt markant anderledes end tidligere. Dette valg kaldes derfor Jordskredsvalget. Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Venstre og Det Konservative Folkeparti, de fire gamle partier, fik alle meget færre stemmer. Før Jordskredsvalget havde 84 procent af vælgerne stemt på et af fire gamle partier. Efter valget var det kun 58 procent. Valget gav flere nye partier plads i Folketinget. Protestpartiet Fremskridtspartiet fik 16 procent af stemmerne. Nogle af partiets mærkesager var at afskaffe indkomstskat og offentligt bureaukrati. Centrumdemokraterne fik 8 procent af stemmerne. Partiet var dannet af en gruppe politikere, som var brudt ud af Socialdemokratiet. Samtidig blev Kristeligt Folkeparti for første gang repræsenteret i Folketinget.

I 1970'erne forsøgte skiftende danske regeringer at bremse den økonomiske nedtur, men uden held. I begyndelsen af 1980'erne havde Danmark et stort underskud på handelsbalancen, det vil sige handelen med udlandet. Samtidig var omkring 10 procent af befolkningen uden arbejde. En vigtig årsag til den økonomiske krise var, at den danske stat havde lånt mange penge i udlandet. Det begrænsede de politiske handlemuligheder. Samtidig var det usikkert, om krisen hurtigt ville gå over eller vare meget længe. Det betød meget for, hvilken økonomisk kur politikerne skulle vælge.

Socialdemokraterne havde siddet næsten uafbrudt i regering siden 1953. Men i 1982 var de kørt fast og overlod regeringsmagten til den borgerlige fløj, uden at der havde været folketingsvalg. Det førte til, at

Firkløverregeringen blev dannet. Den bestod af Det Konservative Folkeparti, Venstre, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti. Statsminister var den konservative Poul Schlüter. Firkløverregeringen blev i juni 1988 afløst af en regering med Det Konservative Folkeparti, Venstre og Det Radikale Venstre.

Den borgerlige regering havde større held med at bekæmpe den økonomiske krise. Der blev gennemført flere indgreb mod inflationen og underskuddet på handelsbalancen. Det lykkedes at forbedre den danske økonomi i 1980'erne, selv om arbejdsløsheden stadig var over 10 procent, og den økonomiske vækst var lav.

I 1986 var der folkeafstemning om en styrkelse af samarbejdet i EF. Afstemningen handlede om Den europæiske Fællesakt eller EF-pakken, som den kom til at hedde i Danmark. Den havde til formål at gennemføre et indre marked, hvor varer, personer, tjenesteydelser og kapital kan bevæge sig frit. Et flertal af danskerne stemte ja.

18.3. Sociale bevægelser

Efter at kvinderne var kommet ud på arbejdsmarkedet i 1960'erne, krævede mange kvinder i 1970'erne ligestilling. Den såkaldte rødstrømpebevægelse bestod af kvinder, som gennem politiske aktioner kæmpede for bedre vilkår for kvinder. Op gennem 1970'erne var ligestilling et meget varmt politisk emne. I 1976 vedtog Folketinget en lov om lige løn for lige arbejde. To år senere blev der oprettet et ligestillingsråd, som skulle sikre, at mænd og kvinder blev behandlet lige i det danske samfund.

Fri adgang til abort var et andet af kvindebevægelsens politiske mål. Tidligere havde det kun været muligt at få abort, hvis der var en særlig grund til det, for eksempel hensynet til kvindens helbred. Men i 1973 vedtog Folketinget, at danske kvinder selv skulle kunne vælge, om de ville afbryde en graviditet. Indtil fosteret var 12 uger gammelt, kunne kvinden frit vælge at få foretaget en abort. Modstanden mod den fri abort var en væsentlig grund til, at Kristeligt Folkeparti blev dannet og valgt ind i Folketinget i 1973.

Flere såkaldte græsrodsbevægelser var meget aktive i 1970'erne. Det var som regel grupper, der arbejdede for at opnå et bestemt politisk mål. Blandt andet demonstrerede tusindvis af danskere mod atomkraft. Den folkelige modstand var en vigtig grund til, at Folketinget i 1985 besluttede at planlægge fremtidig energiforsyning i Danmark uden atomkraft. Mange danskere var meget optaget af miljø- og energipolitik i 1970'erne. Oliekrisen i 1973 og flere senere energikriser var med til at skabe en stor interesse for vedvarende energikilder, for eksempel vindkraft.

19. Begyndende økonomisk opsving (1990-2000)

1990'erne blev et årti med økonomisk fremgang i Danmark og store politiske forandringer i Europa. Berlinmuren og Jerntæppet faldt, men nye krige og konflikter brød ud i Irak og Eks-Jugoslavien. EF udvidede det politiske samarbejde, men danskerne tog kun tøvende det nye EU til sig. Problemer med at integrere flygtninge og indvandrere i samfundet optog stadig flere.

Omkring 1990 brød det kommunistiske system i Østeuropa sammen. Berlinmurens fald i 1989 og Sovjetunionens sammenbrud i 1991 betød enden på den kolde krig. Det medførte store forandringer i Europa. Østeuropæiske lande, som tidligere havde ligget bag Jerntæppet, rykkede nu kulturelt og politisk tættere på Vesteuropa. Danmark fik tætte forbindelser med især de tre baltiske lande Estland, Letland og Litauen.

Efter den kolde krig brød nye konflikter ud, blandt andet i Irak og det tidligere Jugoslavien. Danmark blev involveret i flere af disse krige. Efter at Irak havde besat Kuwait i 1990, sendte Danmark således et krigsskib af sted til den internationale koalitions styrker. I det tidligere Jugoslavien blev danske soldater udstationeret som FN-styrker i midten af 1990'erne. De skulle være med til at skabe fred mellem stridens parter. Også Kosovo-provinsen i Serbien blev ramt af konflikten i 1999. Her deltog danske jagerfly i NATO's aktioner.

Efter to årtier med økonomisk krise blev situationen i Danmark bedre i begyndelsen af 1990'erne. Produktion af olie og gas fra de danske felter i Nordsøen betød, at landet næsten blev selvforsynende med energi. Og da Danmark ikke længere behøvede at importere så meget energi, blev underskuddet på handelsbalancen også mindre.

I 1993 kom Socialdemokratiet igen til magten. Det skete, da den borgerlige regering måtte gå af i forbindelse med den såkaldte Tamilsag. Poul Nyrup Rasmussen blev statsminister i en regering, som bestod af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti og Centrumdemokraterne. De to sidstnævnte partier var dog kun med i regeringen indtil henholdsvis 1994 og 1996.

I løbet af 1990'erne udnyttede regeringen den internationale vækst til at nedbringe arbejdsløsheden. Den økonomiske nedgang, som Danmark oplevede i 1970'erne og 1980'erne var dermed vendt til opgang.

Danmarks forhold til det europæiske samarbejde var præget af politisk uenighed i 1990'erne. I 1992 blev de 12 medlemslande enige om at udvide EF-samarbejdet. Det medførte blandt andet:

- Indførelse af en økonomisk-monetær union med en fælles valuta
- Øget retligt samarbejde
- Et unionsborgerskab

- En fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Et flertal i Folketinget gik ind for, at Danmark skulle deltage i det udvidede samarbejde. Men flertallet var ikke stort nok. Derfor var det ifølge Grundloven nødvendigt at afholde en folkeafstemning. I juni 1992 stemte et lille flertal af befolkningen (50,7 procent) nej til Maastricht-traktaten, som aftalen kom til at hedde. Året efter var der igen folkeafstemning i Danmark. Denne gang sagde et lille flertal af befolkningen (56,8 procent) ja til Edinburgh-aftalen. Den indeholdt fire danske forbehold til Maastricht-traktaten. Forbeholdene betyder, at Danmark står uden for EU-samarbejdet, når det handler om unionsborgerskabet, den fælles valuta (euroen), forsvarsområdet og dele af samarbejdet om en fælles rets- og udlændingepolitik.

Debatten om indvandring til Danmark fyldte mere og mere i løbet af 1990'erne. I de store danske byer var der opstået ghettoer, det vil sige bydele, hvor mange beboere havde en anden etnisk baggrund end dansk. Samtidig havde mange flygtninge og indvandrere vanskeligt ved at få uddannelse og arbejde. Integrationen af indvandrere i det danske samfund fik i denne periode stor politisk opmærksomhed. Det gjaldt ikke mindst de nye danskeres ret svage integration på uddannelsesområdet og arbejdsmarkedet.

20. Danmark i det globale samfund (2000-)

Danmarks entré i det 21. århundrede står i globaliseringens tegn. Mange arbejdspladser i industrien flytter til udlandet, men der opstår også nye muligheder og markeder. Terrorisme og kampen imod den præger det internationale samfund, hvor Danmark spiller en ny rolle. De fleste vestlige lande overvejer, hvordan de kan bevare deres velfærd, når befolkningerne ældes.

Danmark er gået ind i det nye årtusinde med en stærk økonomi og faldende arbejdsløshed. Det internationale samfund forandrer sig hastigt, og global økonomi, internettets fremvækst og den internationale terrorisme stiller Danmark overfor nye udfordringer.

Også på det danske arbejdsmarked er der sket store forandringer. Flere virksomheder end før flytter dele af deres produktion til steder i verden, hvor lønnen er lavere. Virksomhederne beholder dog typisk nogle vigtige funktioner i Danmark – eksempelvis udvikling af nye produkter, salg og ledelse. Industrisamfundet er på mange områder blevet erstattet af videnssamfundet. Det vil sige, at Danmark ikke så meget lever af at producere varer, men i højere grad af at udnytte viden og få nye ideer. Især højteknologisk udvikling er de seneste årtier blevet prioriteret stadig højere.

Danmarks sikkerhedspolitiske situation ændrede sig op gennem 1990'erne. Tidligere kom den største militære trussel mod Danmark fra Sovjetunionen og Warszawapagt-lande som Østtyskland og Polen. Sovjetunionen brød sammen i 1991, men der opstod efterfølgende nye sikkerhedspolitiske behov. Danmark har blandt andet bidraget med militære styrker til en række fælles internationale opgaver.